

Szirák Péter

„VONZÓ A TÁJ, AKÁRMILYEN ZILÁLT ÉS SZILÁNKOS”

Térey János Alföld-poétikája

Térey János költészete nem kapcsolódik közvetlenül a lírafordulat Tándori-féle nyelvkritikai attitűdjéhez, így a „hiba poétikájának” szerep-verses-parodisztikus (Parti Nagy Lajos), illetve személytelen-grammatikalizált – a nyelv gépiességére alapozódó – változatától (Kukorelly Endre, Borbély Szilárd) is markánsan eltér. Ugyanakkor az alternatív hagyományok felújítása tekintetében kapcsolódik a Kovács András Ferenc-féle „poesis memoriae” vonulatához, méghozzá oly módon, hogy a műfajok (pl. idill, zsánerek, verses regény) és költői beszédmódok reaktiválása, imitálása nála nem annyira a szerepvers/maszkjáték, mint inkább a vallomásosság újratemtése értelmében válik fontossá. Ennyiben Térey költészete összekötő kapocs a lírafordulat örökségét továbbvivő generáció (Parti Nagy Lajos, Marno János, Kukorelly Endre, KAF, Sziij Ferenc, Kemény István, Borbély Szilárd) és az ún. fiatal költészet (pl. a Telep Csoport) között.

Már első korszakában (*Szétszórás*, 1991; *A természetes arrogancia*, 1993; *A valóságos Varsó*, 1995; *Tulajdonosi szemlélet*, 1997) megmutattak költészetének markáns vonásai: a stíluskeverés, a tér fontossága, a kihagyásos technika, s ezzel összefüggésben a titok, a rejtélyesség jelentősége. A szinte töretlenül kultikus státuszú Ady Endre és a kortárs irodalmi emlékezetben némiképp elfelejtett Szomorú Dezső hangütésének utánzása, de ugyanakkor a megidézett szecessziós versnyelvnek, a magaskulturális allúzióknak a mindennapi nyelvvél, olykor a szlenggel való ötvözése. Egy kihagyásos-elhallgatásos utalásrendszer révén sajátos kulissza, hangtér, beszédsszituáció fölépítése a lírai alany köré – Margócsy István megfogalmazásában:

Térey jeles és erős líraisága rendkívül szilárd epikai keretek között érvényesül: a kötetek (de kiváltképp *A valóságos Varsó*) mind mint ha egy komolyan megrajzolt (bár nem teljesen megbízható) koordináta-rendszer paraméterei között lennének elképzelve, mintha

az egyes versek mind egy egyébként a versektől függetlenül létező és leírható világ teréből és folyamatából lépnének ki.¹

A beszédszituáció állandó elmozgatása az egyébként is csak egy-két történeti utalással (vagy csak a szó történeti „hangulatával”) körülírt *versbeli imágó* (kitalált alak) folytonos változásához vezet – a világhoz való viszonylatában hol rezignált, hol arrogáns, illetve kölcsönösen erőszakos attitűdöt mutatva: „[...] Illúzióim nem voltak / soha. Ugyan, uram, én nem ujjonghatok.” (*A monostor újrászentelése*²); „[...] Feltételeket, madame, hiába támaszt, / Gyerünk. Elvégre is, vajon önnek mit árthat, / ha szécincálja egy dühödtt, húszéves állat?” (*És jócskán 40*³); „Végre, terror! Istenülök, miközben / csak te csökkensz. – Hogy, kicsinálsz? kevés volt / ennyi csúsztatás? Zsarolok, hogy árts még. [...]” (*Kiterjesztem a terrort*⁴).

A korábbi szórványos utalások után a *Drezda februárban* (2000) című verseskötetben mutatkozott meg markánsan Térey írásművészetének *topográfiai* aspektusa, versvilágának mindig gondosan kimunkált architektonikussága, *térpoétikai* karakterisztikumai. A „városait”, Debrecen, Budapestet, Varsót, Drezdát, Königsberget a legapróbb részletekig tanulmányozta és műveiben újraköltötte. Még Debrecenből való elköltözése után negyedszázaddal is vissza-visszaforult szülővárosa épített öröksége felé, írt például Sajó István építész méltatlanul elfeledett munkásságáról,⁵ de közben az egykori temetőre épült Kétmalom utca és a szomszédos Bem tér, valamint a Kút utca kiscivis szegletei is váltig foglalkoztatták. Ismert, hogy szülővárosát is több versében föl idézte. *A Kétmalomtól a Szent Annáig*⁶ a *térelemek* (utcák, terek, villamosvonalak) – jellegzetesen – *időviszonylatok* ábrázolására használja: a nosztalgia hamar melankóliává válik, a múlt visszahozhatatlanságának, az idő

1 MARGÓCSY István, *Az alanyi költő esete a kulisszákkal. Térey János költészetéről = Erővonalak. Közéletek Térey Jánoshoz*, szerk. LAPIS József – SEBESTYÉN Attila, L'Harmattan, Budapest, 2009, 47–52. itt: 48.

2 TÉREY János, *Őszi hadjárat. Összegyűjtött és új versek*, Jelenkor, Budapest, 2016, 51.

3 *Uo.*, 98.

4 *Uo.*, 108–109.

5 A debreceni modern építészeti (újra)felfedezésének fontos eseménye volt a MODEM 2016 decemberében *Az Art Deco a pusztán. Sajó István (1896–1961) és műve* címmel megnyílt kiállítása. A tárlat kurátorai Szoboszlai Lilla és Térey János voltak. Egy kétnyelvű, 64 oldalas katalógust is kiadtak, melyben Térey János tanulmánya összegzi Sajó István életművét. (A kiállítás 2017 tavaszán a Műcsarnokban is látható volt.) Lásd még: TÉREY János, *Art deco a pusztán. Sajó István (1896–1961) és műve*, <https://litera.hu/irodalom/publicisztika/terey-janos-art-deco-a-pusztan.html>

6 TÉREY, *Őszi hadjárat*, 394–395.

legyőzhetetlenségének tapasztalatává. A vers hangnemi komplexitása a gyermek (a múltban utazó), a kamasz (a verstörténés jelenében utazó) és a felnőtt (a jelenből visszatekintő) távlatának relációjából származik. Nem lehet a dolgok végére járni, s már az egykori villamosvonal sem volt különösebben „titokkal teljes”. A varázslás tárgyának (az értékrombolás, az ismerősség/titok felszámolása jegyében megszüntetett villamosvonal sínjeinek) és a varázslás ironikusan megidézett jézusi attribútumainak („Csoda, mintha aszúborrá változott / Volna áldásosztó kezemben a csapvíz, / Nemesfémme a hitvány kacat. / Még vihetném valamire”) groteszk feszültsége egyfajta orpheusi gesztussal jár együtt: a költemény újraéneklí, mintegy életre kelti az egykori villamosvonalat, azáltal, hogy reanimálja annak gyermeki csodálatát. Így voltaképpen a költészet csodatévő ereje – mely révén a lírai hős élete még sínre kerülhet, „még viheti valamire” – mégiscsak helyreáll, érvényesül.

A város tematikai, reprezentációs és térpoétikai hangsúlyaihoz képest jóval ritkább az életműben a városon kívüli – rurális – táj vagy település inszcenírozása, s ezzel szoros összefüggésben (legalábbis mennyiségileg kevésbé jellemzőek) a *tájversek* vagy az ún. *természetlírai* alkotások. Ami a magyar vidék kiábrázolását illeti: a versek egy csoportja, minden bizonnyal a *Boldogh-ház*, *Kétmalom* utca című félbeszakadt memoár előkészületeivel és munkálataival párhuzamosan a nem városi vagy kisvárosi tájhoz és miliőhöz „családtörténeti” összefüggéseket kapcsol. A *polgári disznótor*⁷ csúfondáros hangon idézi fel a kamaszként az apával együtt abszolvált hajdúvárosi családi összejövetel „rémképét”. „E bájtalán tájban” a vidéki társasági élet e jól ismert eseménye a képszerű (a *képmutatás*) és a mögöttes, a színre vitt és az elleplezett kettősségében ábrázolja a rokoni relációkat, a felbukkanó személyiségek karaktereit, a leleplezett rurális habitust – dicsérve gúnyolva – erős iróniával felmutatva:

Sültparaszti Semmi!
 Kezd eszményem lenni,
 Nincs ki benne törvényt bont.
 Csüngök rajt', mint emlőn,
 S Jeruzsálemem lőn
 Polgár, opálfényű pont.

7 Uo., 473–476.

A korai versek hetyke hangütését visszaidéző *Májusi kalapács*⁸ alcíme: „nagyalföldi sanzon”: a dalszerű költemény Tisza-menti „vadmagyar köre” olyan „látomány”, olyan groteszk-ironikus kavalkád, amely éppen a szemlélődő s önmagát a szemléltől elkülönítő ént fenyegeti feloldódással, felszámolódással, eltűnéssel: „Akkorra én már mint a vaj, / Öntömjén apostola, hajh, [...] Akkorra én már mint a kámfor, / Ki voltam elkülönöződni bátor; [...] Ekkorra én már mint a méz, / Leszek ént veszíteni kész”. Idekapcsolódik a *Nagy tervekkel jöttem Rosmersholm* című posztumusz kötetben megjelent kései vers, *A hajdú, a nagykun, a tót meg a jáász*,⁹ amely még hangsúlyosabban problematizálja a táj, a genealógia és az egyedi jellem relációját.

Amikor bántanak, belesikordul
Egy fölfegyverzett marhapásztor
Idebent.

Amikor hevülök, nagykun lobogás fűt,
Máskor felvidéki morcosság fagyaszt:
A puszta, a Táttra belül.

Ha magasat ugrom, velem rugaszkodik
A jobbágysorától megváltott jáász,
Aki végső soron perzsa,

Velem mozdul a nyakas, balkáni hajdú,
Arcom pírja a magyar ajkú tóté:
Olvasztótégelyük, én...

„Az Ős vagyok, mely sokasodni foszlik” –
Biztos? A vér és a földrajz a jellemre nézve
Nem sokat jelent.

A költeménynek ez az első fele szó szerint („az Ős vagyok, mely sokasodni foszlik”) és emblematikusan („velem rugaszkodik”; „Velem mozdul”) is idézi *A Dunánál* 3. részét („Anyám kún volt, az apám félig székely, / félig román, vagy tán egészen az. [...] Mikor mozdulok, ők

8 *Uo.*, 476–479.

9 TÉREY, *Nagy tervekkel jöttem Rosmersholm*, 2016–2019, Jelenkor, Budapest, 2019, 16.

ölelik egymást.”), aztán a vers távoztatván a leszármazástani meghatározottságot, amennyiben – a *Boldogh-báz*, *Kétmalom utca* családtörténeti motívumait felidézve – a történelmi viszontagságok sorsformáló erejét hozza szóba, tovább bonyolítva a *belső* („Idebent”; „belül”; „Olvasztótégelyük”) és a *külső* („Aztán mások elvették a földet, / Beszántották a tanyát, / Gere százados pedig kiszemelte a házunkat”) relációit.

A versek egy másik csoportja már szorosabban tartozik a tájversek, természetlírai alkotások körébe. A *Nyugat-Bihar*¹⁰ személytelen szemlélője *olvassa* a tájat, miközben a természeti konfigurációra kultúrtörténeti kontextust *olvas rá*. A felekezeti kultúra megkülönböztető jele éppen a hiányával tüntet:

Nyugat-Bihar

Ez protestáns vidék.
 Ritkák errefelé
 A leszegett fejű pléhkrisztusok.
 Fiatal, sima kérgű akácok alkotják a fasort.
 A férfiak kerek, piros arcúak, pórusaik tágak.
 A nők nagyok.
 Friss szél fúj, zápor készülődik.
 Az erdő nyiladékaiban páfrány nő.
 A kocsányos tölgyesben erdőkerülők
 És erdőkerülönők járnak,
 S a dinnyeföldön dinnyetolvajok.

Itt a ridegtartás dívott egykor,
 Örökké kitalart állomány
 Főtt puhára, fagyott össze az ég alatt.
 Az eső belemosta a romlott lisztet a földbe
 Háborúk alkalmával:
 Ahonnét vétetett, ismét visszahullt oda, porként.
 Vonzó a táj, akármilyen zilált és szilánkos.
 Országhatárt húztak keresztül a lapályon,
 S pont a vasút erezete maradt odaát.

10 TÉREY, *Őszi hadjárat*, 662–663.

Ez belvizes vidék,
 Ereik szabdalják, derékszögű csatornák.
 A táj ékszere tavasszal az eszelős meggyfa;
 S a *pásztortáska* termése szimpatikusan szív alakú.
 Amit itt „klastrompartnak” hívnak,
 Az a föld sekrestyét már csak a gyomrában tartalmaz.
 Göröngyein járni olyan, mint a gumírozott aszfalton.

Az ábrázolás különböző költői módozatai közül a *leírás* itt a meghatározó, s a flóra és az ember a táj (a „vidék”) egyenrangú tartozékként jelenik meg, mint ahogy nincs erkölcsi különbségtétel az „erdőkerülők” és a „dinnyetolvajok” között sem („Fiatalt, sima kérgű akácok alkotják a fasort. / A férfiak kerek, piros arcúak, pórusaik tágak. / A nők nagyok. / Friss szél fúj, zápor készülődik. / Az erdő nyiladékaiban páfrány nő. / A kocsányos tölgyesben erdőkerülők / És erdőkerülőnők járnak, / S a dinnyeföldön dinnyetolvajok.”). Az egyenrangúsítás a *natúra* és *kultúra* (mi több: *vallás*, *etnográfia*, *gazdaságtan*, *erkölcs* és *politika*) közötti átmozgások, diskurzuskeveredések révén jön létre. Ennek *önreflexív* képe egyfelől a „ridegtartás” természethez közelebb eső kultúrája, az időjárásnak kitett technikája, amihez a leplezetlenség, a jól *láthatóság* attribútuma is társul („Örökké kitakart állomány”), másrészt az eső által a földre belemosott romlott liszt képe, amely arteficiumnak a természetbe való visszaépülését, s egyszerismind *a láthatónak láthatatlanná* válását (s ez még később fontos lesz a föld felszíne és a föld „gyomra” vonatkozásában!) revelálja. A romlott liszt megbomló ökonómiaja ugyanakkor az emberi szükségállapothoz, a háborúhoz kötődik, egy olyan rendkívüli helyzethez, amikor az élet és az enyészet természetes cirkulációja erőszakos fordulatot vesz. A bibliai utalás („Ahonnét vétetett, ismét visszahullt oda, porként.” vö. „mert por vagy te s ismét porrá leszesz” Ter 3,19) a biológiai körforgás jelenségéhez úgy kapcsolja a religiózus magyarázatot, hogy közben eltörli a különbséget az ember és tárgy között. (A religiózus diskurzus megidézése visszautal a „leszegett fejű pléhkrisztusok”-ra, a felekezeti kultúra tájbeli markereire, illetve azok hiányára.) A „Vonzó a táj, akármilyen zilált és szilánkos” az a sor, amelyben az uralkodó személytelenséget a leginkább ellensúlyozza a szemlélődő hangulati-hangoltsági diszpozíciója: annak számára „vonzó” a táj, aki éppen szemléli. S annak dacára, hogy „zilált és szilánkos”. Érdemes megfigyelni, hogy a táj két jelzőjének szemantikája hogyan utal egyszerre az emberi beavatkozás jelenlétére, illetve

hiányára: a tájat a szél is összezilálhatja, -kuszálhatja, s az emberi kéz is összehányhatja. Hasonló a helyzet a „szilánkos”-sal: a megtörttség származhat a naturától és a kultúrától is. Ez a *megtörttség* az átszabdalás, elszakítás értelmében aktualizálódik a következő két sorban: az országhatár megvonása csakis emberi mű lehet, ráadásul olyan, amelynek *erőszakja* a természeti/természetes határok ignorálásából fakadt: „Országhatárt húztak keresztül a lapályon, / S pont a vasút erezete maradt odaát.” Ismeretes, hogy a trianoni határ keresztbe szelte a természeti táj, a Nagyalföld keleti szegletét, figyelmen kívül hagyva az etnikai viszonyokat is, a Partium túlnyomóan magyar többségű területét is elcsatolva. Mint tudjuk, keleti határunkat úgy igazították, hogy a partiumi körvasút – stratégiai érdekekre hivatkozva – Romániához kerüljön. Széchenyi István úgy álmodta meg a magyar vasúti rendszert, hogy az ország középpontjából kiinduló sugarakat Pest-Budától kb. 250 km-re átlós vonalak kapcsolják össze. Nagyjából ez lett 1920-ban az új határ nyomvonal: a „vasút erezeté”-től valamivel nyugatra. Az „erezet” – megint csak a natúra és a kultúra/technika interpenetrációjaként – a biológiai modellre utal, nevezetesen arra, hogy „a legnagyobb magyar” a vérkeringés mintájára gondolta el a vasúti rendszer kiépítését. Maga a cím is az egykori Bihar vármegye kettészakítását tárgyazza.

Az utolsó szakasz első két sora e szétszabdaltság vízrajzi viszonyait taglalja, a nem emberi képződmények („Erek szabdálják”) és a műszaki momentumok („derékszögű csatornák”) egymás mellé állításával (mint ahogy az utolsó sor hasonlata is visszatér ehhez: „Göröngyein jární olyan, mint a gumírozott aszfalton.”). A natúra és a kultúra közötti át-tűnés a „meggyfa” és a „pásztortáska” említésekor is szembetűnő: az arteficiális metafora („A táj ékszere”) és az antropomorfizáció („eszélös meggyfa”) révén. A tipográfiai kiemelés (a kurzivált pásztortáska) a megnevezés metaforikus, költői erejére reflektál. Egyébként a „szimpatikus szív alakú” pásztortáskatermés teája többek között segíti a keringést, értisztító hatású. Vagyis itt a külsín és a hatás, a látható és a láthatatlan összekapcsolódása mutatkozik meg újfent. Akárcsak a vers zárlatában, ahol a föld színéről eltűnt szent hely, a „klastrom”, a „sekrestye” szintén a láthatatlanság, az enyészet birodalmába vész. A föld „gyomra” éppúgy bekebelezte az egykori, még a reformáció előttről való templomot, ahogy a romlott lisztet is háborúk idején.

A *föld rejtette múlt* Térey egyik legfontosabb témája, ahogy erre már a 2000-es évek végén Lapis József és Sebestyén Attila felhívták

a figyelmet.¹¹ A Térey-költészet metaforikájában ugyanis, nemegyszer épp Debrecen vonatkozásában, különféle síkok, rétegek egymásra halmozódása és egymás ellen feszülése, egyfajta szedimentálódás és deszimentálódás válik uralkodóvá. (Például: „Erdőnkéből a déli, humuszos lapályra / patak csordult egykor. Emlékét vigyázza / most a földalatti mélyáram iránya, / s az utcarajz is, a felszín tagolása. // Vízvonal fölött az öblös utca rajza, / Vízvonalra fekvő villamossínekkel; / a Nagyállomás meg a Nagyerdő: rajta, / ingázgass közöttük; hol talál a reggel?”, *Halottasház*¹²). A *Nyugat-Bihar* párverseiben is hasonló figyelhető meg: a „*Fűből lett fa*”¹³ című költeményben („Kóro mutatja, merre állt az oltár, / Míg volt fölötte boldog boltozat, / S amíg a pap / Szavára hallgatott az ájtatos nyáj”), melyet nemrégiben Balajthy Ágnes elemzett tüzetesen,¹⁴ vagy a *Zárkert*¹⁵ (*Őszi hadjárat*, 543.) című versben, amely Oravecz „növénytakarójának változásait” követve a Vámospercs-Báthory-kerti telek *dekulturálizációját* mutatja be. De említhető *Az összes kijelölése*¹⁶ című költemény is, amelyben a föld mint kvázi (emberi) test a mélyben rejtje az elenyészett emberi műveket („Bihar földje véraláfutásos. / A kíváncsi lehántja sorban / A fölszínről a rétegeket, / Mintha parádézó sminket az arcról, / S máris meglepetést lel: / Kolostorok falrácsozatát.”)

A tájban, épületekben, azok sokszor láthatatlan romjaiban „láthatóvá” tett *idő* Térey fő témája. Tájéköltészetében az emberi léptékű múlt idő és az örökkévalóság ellentéte, s ezzel szoros kötésben a paradox otthontalanság (az otthonos otthontalanság) tapasztalata áll. A Térey-projekt a hangnemi összetettség részeként tartotta meg a kortárs költészetben régóta gyanús és „elbontott” emelkedett, patetikus megszólalást. Az ironia mellett az empátiát, a szó ősi értelmében: pusztító és fájdalmat okozó cselekvésekről, sebekről szól. Megtisztító pontossággal.

11 LAPIS József – SEBESTYÉN Attila, „Titokteljes erőmező”. *Térey János költői nyelvének nébány sajátossága és a recepció fő irányai = Erővonalak*, 9–34.

12 TÉREY, *Őszi hadjárat*, 186–187.

13 *Uo.*, 542.

14 BALAJTHY Ágnes, *Érintés, törés, metamorfózis (Térey János: „Fűből lett fa”)*, *Alföld* 2022/5., 61–71.

15 TÉREY, *Őszi hadjárat*, 543.

16 *Uo.*, 661.